

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní právo se zvláštním zřetelem k Protektorátu Čechy a Morava

Jaromír Tauchen

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

E-mail: jaromir.tauchen@law.muni.cz

ORCID: 0000-0001-9400-9484

German Military Justice and Military Criminal Law with Special Reference to the Protectorate of Bohemia and Moravia

Abstract:

The article deals with the activities of the German military judiciary (Wehrmachtjustiz) in the Protectorate of Bohemia and Moravia during the period of Nazi occupation. Despite its significance, this issue has so far been neglected in Czech legal historiography. The study presents a systematic analysis of the structure, legal basis and operation of German military courts, whose jurisdiction extended beyond German military personnel to include Czech civilians. Particular attention is paid to the legal foundations of military criminal law, the specific features of court proceedings, and the ideological instrumentalization of military justice as a tool of repression. The functioning of military courts is illustrated through selected institutional examples, especially the military court of the 193rd Division stationed in Prague. The study demonstrates how military criminal law and procedure, especially after 1939, gradually developed into an instrument of terror used to suppress resistance, discipline soldiers and enforce ideological conformity. The text is based on original archival materials, including directives, military court rulings and legal regulations of the Third Reich.

Keywords: Wehrmachtjustiz; military criminal law; Protectorate of Bohemia and Moravia; Court of the 193rd Division; military courts; National Socialist law; repression; legal history; World War II

Klíčová slova: Wehrmachtjustiz; vojenské trestní právo; Protektorát Čechy a Morava; vojenské soudy; soud 193. divize; nacistické právo; represe; právní dějiny; druhá světová válka

Financování: Tato studie vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu „MUNI/A/1542/2024 Justice v područí totality: Československé soudnictví ve 20. století“ podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2025.

Úvod

Jedním z doposud opomíjených témat výzkumu období Protektorátu Čechy a Morava je působení německé vojenské justice, která tvořila nedílnou součást mocenského aparátu nacionálněsocialistického Německa. V rámci nacistického státu představovalo vojenské soudnictví klíčový nástroj k udržení kázně, ideologické kontroly a represe – nejen v rámci armády, ale i vůči civilnímu obyvatelstvu na okupovaných územích.

Samotná německá historiografie se tomuto tématu začala systematicky věnovat až s poměrně velkým časovým odstupem, přičemž kritické zhodnocení činnosti vojenské justice (*Wehrmachtjustiz*) bylo dlouhodobě odkládáno. Tento fakt souvisel nejen s osobní angažovaností mnoha aktérů, ale i s obecnou neochotou narušovat obraz Wehrmachtu jako „čestné armády“.¹ Ve skutečnosti však vojenské soudy vedle Lidového soudního dvora (*Volksgerichtshof*) a zvláštních soudů (*Sondergerichte*) sehrály zásadní roli v represivním systému Třetí říše – přispívaly k potlačování nesouhlasu, dohlížely na disciplínu jednotek a ideologicky se opíraly o principy tvrdosti, bezvýhradné poslušnosti a zastrašení.²

Rozsah činnosti těchto soudních orgánů byl značný: během války byly před ně postaveny statisíce německých vojáků i civilistů z okupovaných zemí. Řada rozsudků byla výsledkem arbitrárního výkladu vágních právních ustanovení a tisíce z nich skončily uložením trestu smrti – často vykonaného v rámci polních exekucí. Poválečná reflexe této praxe byla v německé společnosti po desetiletí potlačována či marginalizována.

V české právní historiografii dosud chybí systematické zpracování tématu nacistického vojenského soudnictví, přestože vojenské soudy Wehrmachtu operovaly během druhé světové války i na území dnešní České republiky. Tento článek si klade za cíl částečně zaplnit tuto mezeru: ačkoli rozsah studie neumožňuje postihnout problematiku v celé její šíři, jedná se o první odborný pokus analyzovat právní rámec, strukturu a činnost německé vojenské justice v českém prostoru.

¹ Přehled zpracování tématu vojenské justice v německé právní historiografii podává BADE, C. *Die Wehrmachtjustiz im Zweiten Weltkrieg: Forschungsüberblick und Perspektiven. Eine Einführung*. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 7–22 a WÜLLNER, F. *Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung: ein grundlegender Forschungsbericht*. 2. vyd. Baden-Baden: Nomos, 1997.

² Úvodní vhled do problematiky německé trestní justice v období Třetí říše podává v českém jazyce TAUCHEN, J. *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*. Brno: The European Society for History of Law, 2010, přičemž odkazy na relevantní německy psanou odbornou literaturu k tomuto tématu jsou v dané publikaci rovněž obsaženy; dále z česky psané literatury možno upozornit např. na studii VLČEK, L. *Lidový soudní dvůr v Berlíně – Volksgerichtshof – a jeho historie. Securitas imperii*, 2011, roč. 18, č. 1, s. 144–167.

Pozornost je věnována nejen samotnému systému vojenského soudnictví, ale i vývoji vojenského trestního práva a trestního řízení – a to jak ve fázi mírové, tak po zásadní transformaci, k níž došlo po vypuknutí druhé světové války. Některá specifika německého vojenského soudnictví jsou pak demonstrována na příkladu soudu 193. divize, který měl po určitou dobu své sídlo v Praze. Tato studie se naopak nezabývá činností Soudu SS a policie, který působil během nacistické okupace na území Protektorátu Čechy a Morava, konkrétně v Praze, jelikož spadal mimo rámec vojenské justice, která tvoří primární předmět výzkumu.³

Likvidace československé branné moci a zrušení československého vojenského soudnictví

Po zřízení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 došlo k systematické likvidaci základních pilířů československé státnosti, mezi něž neoddělitelně patřila i branná moc a s ní spojená vojenská justice. Československá armáda, budovaná od roku 1918 jako výraz svrchovanosti nově vzniklého státu, byla rozpuštěna. Podle díkce čl. 7 výnosu Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939⁴ měla vojenskou ochranu protektorátu nově poskytovat Říše a za tímto účelem pak v protektorátu udržovat posádky a vojenská zařízení. Za účelem zajištění vnitřního pořádku a bezpečnosti byl Protektorát Čechy a Morava oprávněn zřizovat vlastní ozbrojené složky, jejichž organizační strukturu, početní stav i výbroj podléhaly schválení a kontrole říšské vlády. Nově zřízené vládní vojsko však nemohlo být v žádném případě považováno za regulérní ozbrojenou sílu odpovídající standardům armády suverénního státu.⁵

Jelikož po likvidaci bývalé československé armády ztratilo na významu i vojenské soudnictví, rozhodla protektorátní vláda v září 1939 o jeho zrušení včetně vojenských úřadů veřejné žaloby. V této souvislosti pozbyl platnosti vojenský trestní zákon z 15. ledna 1855 (č. 19/1855 ř. z.) a vojenský trestní řád z 5. července 1912 (č. 131/1912 ř. z.). Po zrušení vojenské jurisdikce se na osoby, které do té doby podléhaly působnosti vojenských trestních zákonů a vojenských soudů, začaly uplatňovat obecně platné trestněprávní předpisy. Trestní řízení proti těmto osobám již nebylo nadále vedeno před vojenskými tribunály, nýbrž před běžnými trestními soudy, a to podle procesních pravidel stanovených v trestním řádu (č. 119/1873 ř. z.). Jednalo se tak především o příslušníky četnictva (dle zákona č. 299/1920 Sb. z. a n.), příslušníky pracovních útvarů vzniklých dle druhorepublikového

³ Zde je možné odkázat na dvě studie: KAŇÁK, P. – VAJSKEBR, J. Trestní právo a soudnictví v rámci SS a německé policie v letech 1939–1945. *Securitas Imperii*, 2015, roč. 26, s. 38–41 a KAŇÁK, P. – VAJSKEBR, J. VIII. soud SS a policie v Praze. *Securitas Imperii*, 2015, roč. 27, s. 90–108. K soudnictví SS obecně viz VIEREGGE, B. *Die Gerichtsbarkeit einer „Elite“*. *Nationalsozialistische Rechtsprechung am Beispiel der SS- und Polizei-Gerichtsbarkeit*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2002.

⁴ Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava (*Erlass des Führers und Reichskanzlers über das Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 16. března 1939 (RGBl. I, s. 485), v českém jazyce publikován pod č. 75/1939 Sb. z. a n.

⁵ K vládnímu vojsku podrobně viz KALOUSEK, M. *Vládní vojsko 1939–1945: vlastenci či zrádci?* Praha: Libri, 2002; PEJČOCH, I. *Za Háchu i za Beneše: ztráty příslušníků vládního vojska 1939–1945*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav, Praha, 2013 či POLNAR, S. *Právní a doktrinální okolnosti vzniku vládního vojska. Slezský sborník = Acta Silesiaca*, 2021, roč. 119, č. 1, s. 65–78.

vládního nařízení z října 1938 (č. 223/1938 Sb. z. a n.) a příslušníky řídicích a správních orgánů kárných pracovních táborů (dle vládního nařízení č. 188/1939 Sb. z. a n.).⁶

V případech trestních řízení, která byla zahájena před zrušením vojenských soudů, došlo k jejich převzetí obecnými trestními soudy. Na místa vojenských prokurátorů nastoupili funkcionáři státního zastupitelství. Bylo rovněž přesně vymezeno, jaké předpisy trestního práva hmotného měly být na jednotlivé případy aplikovány. V případech, kdy se jednalo o závažné porušení vojenských služebních povinností, které by nebylo možné účinně postihnout na základě trestního zákona z roku 1852, zůstala pro přechodné období v platnosti vybraná ustanovení druhého dílu vojenského trestního zákona. Tato výjimka se vztahovala na příslušníky četnictva a vládního vojska. Současně však došlo ke zmírnění některých trestních sazeb – trest smrti zastřelením a trest žaláře v rozmezí pěti až deseti let byly nahrazeny trestem žaláře v trvání od tří do pěti let.⁷ Původně šestiměsíční přechodné období pro aplikaci těchto ustanovení bylo následně opakovaně prodlužováno.

Čechy a Morava pod vojenskou správou

V den okupace českých zemí německým Wehrmachtem vydal jeho vrchní velitel, polní maršál Walter von Brauchitsch, několik nařízení a svolání adresované obyvatelstvu na právě obsazeném území.⁸ V něm mimo jiné uvedl, že „německé vojsko vkročilo do vaší země s příkazem, aby udrželo klid a pořádek a převzalo ochranu obyvatelstva“. Brauchitschovi a velitelům armádních skupin byla svěřena výkonná moc. Na základě vydaných rozkazů měl každý obyvatel zůstat na svém místě a pokračovat ve výkonu dosavadní práce; opuštění pracovního místa bylo kvalifikováno jako sabotážní jednání. Současně byla zdůrazněna povinnost bezpodmínečné poslušnosti vůči nařízením a rozkazům německých vojenských orgánů, které měly být respektovány jak v zájmu obecného pořádku, tak i ve vztahu k jednotlivým osobám.⁹

Veškeré střelné zbraně, včetně munice a výbušnin, měly být pod hrozbou trestu povinně odevzdány starostovi obce, který o převzetí vydal potvrzení a následně je předal příslušnému německému vojenskému úřadu. Současně bylo stanoveno, že jakékoli jednání směřující proti veřejné bezpečnosti, německé armádě a jejím zařízením, jakož i proti nařízením německých vojenských či civilních úřadů, bude „bezohledně stíháno a co nejpřísněji trestáno“.¹⁰ Zároveň bylo vydáno zvláštní nařízení, jež upravovalo aplikaci říšskoněmeckého trestního práva na územích postavených pod ochranu německé branné moci. Ustanovení německého trestního zákoníku a dalších vedlejších trestních zákonů se vztahovala na německé státní příslušníky i za spáchané činy na území protektorátu. Šlo o zásadní prolovení principu teritoriality prostřednictvím dalekosáhlé osobní exempce, neboť němečtí

⁶ Ke dvěma posledně jmenovaným druhorepublikovým vládním nařízením viz TAUCHEN, J. *Práce a její právní regulace v protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 155–163.

⁷ Důvodová zpráva k vládnímu nařízení č. 255/1939 Sb. z. a n., o zrušení vojenského soudnictví otištěna v HOFFMANN, J. (ed.). *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 1073–1074.

⁸ K charakteristice období vojenské správy v prvním měsíci okupace viz MARŠÁLEK, P. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945*. Praha: Vodnář, 1999, s. 8–12.

⁹ Svolání vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě (*Aufruf des Oberbefehlshabers des Heeres an die Bevölkerung in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 1).

¹⁰ Nařízení vrchního velitele německé armády k obyvatelstvu v Čechách a na Moravě (*Anordnung des Oberbefehlshabers des Heeres an die Bevölkerung in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 2).

státní příslušníci byli vyňati z působnosti dosud platného rakouského trestního zákona z roku 1852, který nadále tvořil základ trestního práva hmotného v protektorátu.¹¹ Na ostatní osoby se říšskoněmecké trestní právo uplatnilo v případech, kdy jejich jednání směřovalo proti Německé říši, jejím ozbrojeným silám či jejich příslušníkům nebo kdy se jednalo o obecně nebezpečný zločin či přečin. Za takové skutky byly považovány například žhářství, vyvolání záplav, narušení bezpečnosti železniční nebo jiné dopravy, přerušení spojovacích vedení (zejména telegrafu), poškození vodovodů, mostů, přehrad a jiných strategických objektů, jakož i otrávení veřejných zdrojů pitné vody.

Na trestněprávní jednání osob, které se nacházely v jakémkoli služebním či smluvním poměru k německé branné moci (*Wehrmacht*), byla aplikována ustanovení německého vojenského trestního zákoníku (*Militärstrafgesetzbuch*). Současně na tomto základě vznikla pravomoc německé vojenské jurisdikce. Německé vojenské soudy pak byly příslušné i k projednávání výše uvedených trestních činů jiných osob bez říšskoněmecké státní příslušnosti. Dle znění Brauchitschova nařízení měly německé vojenské soudy možnost postoupit vybrané případy k projednání obecným německým trestním soudům, které se však ustavily až v následujících měsících okupace.¹²

Brauchitsch zároveň svým nařízením¹³ umožnil, aby velitelé armádních skupin zřizovali na území Čech a Moravy zvláštní soudy (*Sondergerichte*), aniž by však tím byla dotčena příslušnost vojenské trestní jurisdikce. Orgán obžaloby byl oprávněn podat před těmito soudy obžalobu za jakýkoli trestný čin, pokud byl přesvědčen, že projednání dané věci před zvláštním soudem je nezbytné, případně pokud k tomu obdržel přímý rozkaz od vrchního velitele příslušné armádní skupiny. Celkem byly na území protektorátu ustaveny v této době čtyři zvláštní soudy.¹⁴

Zásahy proti skutečným i domnělým odpůrcům nacistické okupační moci, často předem systematicky připravené a organizované, byly v první fázi okupace realizovány především složkami bezpečnostní a pořádkové policie. Z pohledu nacistické moci byla právě jejich aktivita zárukou legitimizace represivních zásahů před veřejností, jelikož vyvolávala dojem, že se jedná o standardní udržování veřejného pořádku. Použití policie – na rozdíl od armády – mělo zároveň nižší symbolickou intenzitu a méně nápadný charakter. Veřejné nasazení vojenských jednotek by totiž mohlo signalizovat vyšší stupeň ohrožení a zbytečně by to upozorňovalo na důležitost českého odboje, čímž by byl potvrzen význam a dosah protinacistických aktivit, což bylo z hlediska režimní propagandy nežádoucí.¹⁵

¹¹ VESELÁ, J. *Trestní právo německé všeobecně platné na území Protektorátu Čechy-Morava*. Praha: Českomoravský Kompas, 1939, s. 1.

¹² Nařízení o používání trestního práva na územích Čech a Moravy, která jsou postavená pod ochranu německé branné moci (*Verordnung über die Anwendung des Strafrechts in den unter den Schutz der deutschen Wehrmacht gestellten Gebieten Böhmens und Mährens*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 3).

¹³ Nařízení o zvláštních soudech v Čechách a na Moravě (*Verordnung über die Sondergerichte in Böhmen und Mähren*) z 15. března 1939 (V.BI., s. 5).

¹⁴ MARŠÁLEK, P. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum, 2002, s. 56 či MARŠÁLEK, P. Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí: 15. 3. – 15. 4. 1939. *Právněhistorické studie*, 2005, č. 37, s. 119–148.

¹⁵ TVARŮŽEK, B. *Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě. Historie a vojensství*, 1994, roč. 43, č. 2, s. 89.

Vojenská správa na území Protektorátu Čechy a Morava trvala do půlnoci dne 15. dubna 1939, kdy dosavadní výkonná moc, svěřená německé branné moci, přešla částečně na nově zřízené říšské úřady a částečně na dosavadní orgány české provenience. Právě v průběhu této krátké, avšak klíčové etapy vojenské správy, byly položeny základy specifického modelu tzv. dvojkolejné správy, tj. souběžného fungování říšských a protektorátních institucí. Tento model odlišoval Protektorát Čechy a Morava od většiny pozdějších okupačních režimů nacistického Německa ve zbytku Evropy, kde převládla přímá okupační správa bez formálního zachování domácích správních struktur.¹⁶

Nařízení o používání německého trestního práva a nařízení o zvláštních soudech z 15. března 1939 byla výslovně zrušena 27. dubna 1939, avšak se zpětnou účinností právě k 16. dubnu 1939.¹⁷ Obě původní úpravy pozbyly významu již v důsledku dvou klíčových nařízení vydaných dne 14. dubna 1939,¹⁸ která vytvořila právní základ pro další uspořádání trestního práva na území Protektorátu Čechy a Morava. Tato nařízení určovala, zda se konkrétní trestněprávní jednání bude posuzovat podle práva autonomního (protektorátního), či podle říšskoněmeckého. Současně byla výslovně a taxativně stanovena ta ustanovení hmotného německého trestního práva, jež se měla vztahovat na německé i neněmecké státní příslušníky. Zároveň bylo určeno, jakými procesními předpisy se měly řídit německé justiční orgány působící na území protektorátu.¹⁹

Vojenské soudnictví v protektorátu a neněmečtí státní příslušníci

Příslušnost německých vojenských soudů se na území Protektorátu Čechy a Morava nevztahovala – tak jako v tradičním pojetí – výlučně na příslušníky německé branné moci (Wehrmachtu), nýbrž za určitých okolností zahrnovala i osoby bez německé státní příslušnosti, zejména státní příslušníky protektorátu, tedy Čechy.²⁰ Byl to projev snahy nacistického okupačního režimu zajistit si co nejširší represivní kontrolu nad obyvatelstvem, a to zejména v oblasti jednání, která mohla být vnímána jako ohrožení německé branné moci, bezpečnosti či válečného úsilí. Svou roli sehrála i rychlost a tvrdost vojenského trestního

¹⁶ MARŠÁLEK, *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*, s. 47.

¹⁷ Nařízení, kterým se zrušující nařízení o používání německého trestního práva na územích Čech a Moravy, která jsou postavená pod ochranu německé branné moci a o zvláštních soudech v Čechách a na Moravě (*Verordnung zur Aufhebung der Verordnung über die Anwendung des Strafrechts in den unter den Schutz der deutschen Wehrmacht gestellten Gebieten Böhmens und Mährens und über Sondergerichte in Böhmen und Mähren*) z 27. dubna 1939 (RGBl. I., s. 893).

¹⁸ Nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 752) a nařízení o výkonu trestního soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die Ausübung der Strafgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 754). Jejich překlad do češtiny s komentářem je otištěn v VESELÁ, J. – LEPSÍK, J. *Německé trestní řízení*. Praha: Českomoravský Kompas, 1939, s. 107 a násl.

¹⁹ K oběma nařízením ze 14. dubna 1939 podrobně TAUCHEN, J. *Trestní právo v Protektorátu Čechy a Morava*. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Protektorát Čechy a Morava – jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin (vybrané problémy)*. Brno: The European Society for History of Law, 2010, s. 63–70.

²⁰ Nařízení o výkonu vojenského soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die Ausübung der Militärgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) z 8. května 1939 (RGBl. I., s. 903). K tomu blíže KALMBACH, P. *Wehrmachtjustiz*. Berlin: Metropol Verlag, 2012, s. 118–119.

řízení či možnost uložení exemplárních trestů bez podání opravného prostředku a veřejné publicity.

Příslušnost německých vojenských soudů k projednávání trestních činů spáchaných neněmeckými státními příslušníky na území Protektorátu Čechy a Morava byla vymezena několika způsoby. Jednak prostřednictvím taxativního výčtu skutkových podstat jednání směřujících proti bezpečnosti Říše a ohrožujících její vojenské zájmy – zejména v podobě tzv. vojenské zemězrady. Mezi tyto činy patřilo například vyzrazení vojenského státního tajemství, navazování kontaktů s nepřítelem (tzv. zemězrádné styky), lživé štvání proti říšským autoritám, zemězrádné úplatkářství, ozbrojená pomoc nepříteli, jeho podpora, porušení válečných dodavatelských závazků či nedovolené pořizování fotografií vojenských objektů. Další skupinu trestných činů tvořilo jednání namířené přímo proti německé branné moci, jako bylo vyzývání vojáků k neposlušnosti, svádění ke zběhnutí, verbování do cizí vojenské služby nebo úmyslné poškozování vojenských zařízení a materiálu. Jurisdikce vojenských soudů se však vztahovala i na veškeré jiné trestné činy, které byly namířeny proti německé branné moci či spáchány vůči příslušníkům Wehrmachtu nebo v objektech, budovách a prostorech určených k výkonu služebních činností německé armády. O tom, které konkrétní objekty, prostory či zařízení měly být považovány za určené k účelům německé branné moci, rozhodoval Říšský protektor. Pokud by však neněmecký státní příslušník spáchal uvedené jednání na území Říše, nikoliv v protektorátu, podléhal by tam v takovém případě příslušnosti obecných trestních soudů, nikoliv soudů vojenských.²¹

Příslušnost německých vojenských soudů na území Protektorátu Čechy a Morava neměla výlučný charakter, neboť tyto soudy disponovaly diskreční pravomocí rozhodnout o postoupení věci civilním německým soudům, jejichž hustá síť zde byla v roce 1939 zřízena.²² Tímto se protektorátní území výrazně odlišovalo od jiných Německem okupovaných oblastí Evropy, kde taková soudní infrastruktura nebyla k dispozici a vojenské soudy tam plnily dominantní roli při postihování činů namířených proti okupační moci či projevů domácího odboje.²³ V oblasti potlačování odboje a perzekuce českého obyvatelstva sehrály v Protektorátu Čechy a Morava zásadní roli stanné soudy, které působily v letech 1941–1942. Tyto orgány mimořádné represivní pravomoci však nebyly součástí německé armády a jejich vznik i činnost byly plně pod kontrolou tajné státní policie (Gestapa).²⁴ Obdobnou roli sehrály i německé zvláštní soudy nazývané dobově jako *sondergerichte*.²⁵

²¹ KÁNSKÝ, J. Vojenské trestní soudnictví v Protektorátu. In: HOFFMANN, J. (ed.). *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1939, s. 575.

²² K protektorátnímu německému soudnictví viz podrobně TAUCHEN, J. Soudnictví protektorátní německé (1939–1945). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XIV. svazek Soudnictví*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, s. 150–159 či MORAVČÍK, C. *Organizace soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Brno: Masarykova univerzita, 1993.

²³ KALMBACH, P. Besatzungsgerichtsbarkeit und Besatzungsstrafrecht. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 32.

²⁴ Ke stanným soudům v protektorátu podrobně viz ČERNÝ, V. Soudy stanné v Protektorátu Čechy a Morava (1941–1945). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XIV. svazek Soudnictví*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, s. 611–617 či VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, Z. *První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942)*. Brno: Šimon Ryšavý, 2002.

²⁵ Ke zvláštním soudům v protektorátu viz např. VAŠEK, F. Německý zvláštní soud (Sondergericht) v Brně – součást nacistického teroru na Moravě. *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 5, č. 3, 1997, s. 420–432 a roč. 5, č. 4, 1997, s. 672–687. Zvláštní soudy nebyly příslušné výlučně k projednávání politických

Základní charakteristika německého vojenského trestního práva

Hmotněprávním základem německého vojenského trestního práva byl vojenský trestní zákoník z roku 1872,²⁶ jehož vzorem byla pruská právní úprava. Tento zákoník prošel v průběhu času několika novelizacemi a pro zajištění přehlednosti bylo jeho úplné znění několikrát vydáno v Říšském zákoníku, přičemž naposledy byla jeho úplná verze spojená s jeho zpřísněním publikována v říjnu roku 1940.²⁷ Přestože byly od poloviny třicátých let plánovány rozsáhlé změny a rekodifikace v podobě nového (nacionálněsocialistického) vojenského trestního zákoníku, tyto snahy nebyly realizovány. V očích většiny vojenských právníků se totiž stávající z pruských tradic vycházející vojenský trestní zákon osvědčil natolik, že byl ve srovnání s obecným trestním právem považován za méně potřebný revize. Stávající vojenské trestní právo mělo již odedávna vykazovat výrazné antiliberální tendence a mělo být ideologicky formováno způsobem, který nebyl v zásadním rozporu se základními tezemi nacionálního socialismu.²⁸

Vojenský trestní zákoník se skládal z úvodních ustanovení a dvou hlavních částí, které byly dále členěny do podrobnějších oddílů. Rozlišoval mezi vojenskými zločiny (*militärisches Verbrechen*) a vojenskými přečiny (*militärisches Vergehen*), přičemž hranici mezi těmito kategoriemi byla hrozba trestu odnětí svobody v délce pěti let. Ve zvláštní části zákoníku byl pak vymezen výčet konkrétních vojenských trestných činů. Jestliže však příslušník německé branné moci spáchal jednání, které nebylo zahrnuto ve vojenském trestním zákoníku, podléhalo toto jednání posouzení podle obecného trestního práva, tj. podle trestního zákoníku a dalších souvisejících předpisů. Za příslušníky německé branné moci byli považováni jednak vojáci, jednak úředníci vojenské správy. V určitých situacích byl vojenský trestní zákoník aplikován také na brance, válečné zajatce, osoby přítomné u německé armády v operačním území či na civilní osoby.

Mezi stíhané vojenské trestné činy např. náležely: válečná zrada, ohrožení bojeschopnosti ozbrojených sil v poli, neoprávněné vzdálení se od jednotky a dezerce, sebepoškození a vyhýbání se službě za využití podvodu, porušení služební povinnosti ze strachu a zbabělost, vyhrožování a urážka nadřízeného, neuposlechnutí rozkazu, pobuřování, vyvolání nespokojenosti ve vojenské jednotce, narušení vojenské kázně, vzpoura, ochrana osoby vyšší hodnosti v poli, výzva k souboji (o čest), zneužití služební pravomoci, protiprávní jednání v poli proti osobám nebo proti majetku (svévolné присvojení kořisti, plení, pustošení či olupování padlých), vojenská krádež a vojenská zpronevěra, porušení služebních povinností při výkonu zvláštních služebních úkolů (nepravdivé hlášení, selhání při výkonu strážní služby, úplatkářství, tolerování trestného činu, osvobození vězně, neopatrné zacházení se zbraněmi nebo municí, protiprávní použití zbraně či uzavření sňatku bez povolení).

trestných činů, nýbrž také k postihu některých trestných činů hospodářské povahy. Viz k tomu: TAU-CHEN, J. The Controlled Economy, its Legal Basis and Criminal Protection in the Protectorate of Bohemia and Moravia (1939–1945). *Journal on European History of Law*, 2023, Vol. 14, No. 2, s. 12–27.

²⁶ Vojenský trestní zákoník pro Německou říši (*Militärstrafgesetzbuch für das Deutsche Reich*) z 20. června 1872 (RGBl., s. 174).

²⁷ Nařízení o novém znění vojenského trestního zákoníku (*Verordnung über die Neufassung des Militärstrafgesetzbuchs*) z 10. října 1940 (RGBl. I, s. 1347).

²⁸ GARBE, D. Im Namen des Volkes?! Die rechtlichen Grundlagen der Militärjustiz im NS-Staat und ihre „Bewältigung“ nach 1945. In: AUSLÄNDER, F. (ed.). *Verräter oder Vorbilder. Deserteure oder ungehorsame im Nationalsozialismus*. Bremen: Ed. Temmen, 1990, s. 96.

V rámci příprav nacistického režimu na nadcházející válku bylo již v srpnu roku 1938 vypracováno nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil (tzv. nařízení o zvláštním válečném trestním právu), které však bylo v Říšském zákoníku v srpnu 1939 vyhlášeno až bezprostředně před útokem na Polsko.²⁹ Dobový komentář k tomu uváděl: „Úderná pohotovost a zabezpečení německé armády vyžadují v době války zesílenou právní ochranu. Tomu odpovídají skutkové podstaty. ... Toto nařízení představuje ... nouzový prostředek, neboť platné právo nepostačuje.“³⁰

Toto nařízení zásadním způsobem ovlivnilo vojenské trestní právo, když zavedlo řadu specifických skutkových podstat reagujících na podmínky války a sloužilo především jako nástroj systematické represe vůči odboji a civilnímu odporu na okupovaných územích. Zároveň bylo stanoveno, že na osoby podřízené vojenskému trestnímu právu se bude vztahovat také obecné německé trestní právo, a to i v případech, kdy k trestnému činu došlo mimo vlastní území Německé říše.

Jedním z nejpřísněji stíhaných činů byla skutková podstata špionáže (*Spionage*), která spočívala v úmyslném a utajeném získávání informací ve válečném prostoru Německa či jeho spojenců za účelem jejich předání nepříteli. Za tento skutek byl ukládán trest smrti často doprovázený zabavením majetku pachatele. Podobně tvrdě byla postihována i činnost označovaná jako záškodnictví (*Freischärlerei*), kdy osoba bez příslušnosti k ozbrojeným silám – tedy bez zřetelných vojenských insignií – nesla zbraň nebo jiné bojové prostředky a snažila se je použít proti německé nebo spojenecké armádě. Tento trestný čin byl zvlášť namířen proti partyzánům a členům odboje, kteří nepodléhali pravidlům mezinárodního válečného práva, a byl rovněž trestán smrtí.

Součástí represivního systému bylo také přísné postihování porušování nařízení vojenských velitelů za účelem udržení pořádku na okupovaných územích. Takové porušení se týkalo jednání odporujícího opatřením zavedeným k ochraně německé branné moci a dosažení válečných cílů na okupovaných územích. Tresty se pohybovaly od několika týdnů vězení či peněžitých sankcí až po dlouhodobé věznění trvající až patnáct let.

Nejmocnějším a zároveň nejrozsáhlejším nástrojem represe bylo ustanovení o rozkladu obranyschopnosti (*Zersetzung der Wehrkraft*), pod kterým se rozumělo „rozvracení vojenské síly narušením nebo oslabením celkové národní připravenosti k nasazení za účelem dosažení konečného vítězství ve válce“.³¹ Pod touto skutkovou podstatou tak bylo stíháno široké spektrum jednání, od veřejného vyzývání k odmítnutí vojenské služby a nenaplnění služebních povinností, přes podněcování neposlušnosti a dezerci, až po používání sebeпошкоzování či klamavých praktik, které měly vojáka zbavit vojenské povinnosti. Za takové činy hrozil nejčastěji trest smrti, v méně závažných případech žalář či vězení. Tato vágní skutková podstata byla využívána k systematickému potlačování jakékoliv formy nesouhlasu, a to i v případech slovní kritiky režimu nebo války.

Celkově lze říci, že uvedené skutkové podstaty představovaly pevný právní rámec pro tvrdé a bezohledné potlačování odporu vůči nacistickému režimu v období války a okupace.

²⁹ Nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil (*Verordnung über das Sonderstrafrecht im Kriege und bei besonderem Einsatz*) ze 17. srpna 1938 (RGBl. 1939, I., s. 1455).

³⁰ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, vysvětlivky Vrchního velení Wehrmachtu k Nařízení o zvláštním trestním právu ve válce a při stavu mimořádného vypětí sil ze 13. ledna 1940, s. 2.

³¹ Grundsätze der Reichskriegsanwaltschaft. *Zeitschrift für Wehrrecht*, 1942, Jhrg. 8, s. 284.

Nařízení o válečném trestním právu bylo již ve své podstatě koncipováno jako prostředek vojenské mobilizace v oblasti trestní spravedlnosti. Zvláště to potvrzuje novelizace přijatá tři měsíce po jeho vyhlášení, která výslovně umožnila u trestných činů proti vojenské kázní nebo proti zásadám vojenské odvahy překračovat standardní trestní rámec – včetně ukládání trestu smrti i za skutky jinak méně závažné –, pokud si to vyžadovalo udržení kázně nebo zajištění bojové způsobilosti jednotky.³² Vojenští soudci tak fakticky získali generální zmocnění k libovolnému rozšiřování výměry trestů. Jejich rozhodovací praxe se postupně vymanila z jakýchkoli závazných limitů a tresty byly ukládány především s cílem dosažení maximálního odstrašujícího účinku. V důsledku toho se vojenské trestní právo přetvořilo v nástroj disciplinace armády, sloužící především jako pojistka proti demoralizaci a rozkladu vojenské kázně a duchovního étosu ozbrojených sil. V důsledku další novely z března 1943 došlo k výraznému rozšíření možností ukládání trestu smrti i mimo okruh nejzávažnějších trestných činů. Právní úprava nově umožňovala překročit zákonem stanovený trestní rámec i v případech, kdy jednání pachatele vedlo k „zvlášť závažné újmě pro vedení války nebo bezpečnost Říše“, přičemž za rozhodující kritérium bylo stanoveno, zda běžná trestní sazba „podle zdravého národního citění“ postačovala k náležitému odčinění činu.³³ Od května 1944 bylo umožněno překračovat stanovený trestní rámec i v případě jednání spáchaných z hrubé nedbalosti.³⁴

Mezi prameny vojenského trestního práva náležely rovněž prováděcí výnosy a směrnice vydávané velitelstvím pozemního vojska, námořnictva či letectva. Tyto sice zpravidla nevytvářely nové skutkové podstaty, avšak prostřednictvím závazných pokynů pro ukládání trestů rozhodujícím způsobem ovlivňovaly rozhodovací praxi vojenských soudů.

Vojenské trestní právo mělo v rámci právní vědy nacionálněsocialistického Německa své pevné postavení. Významnou roli v jeho koncepčním rozvoji sehrál vrchní válečný rada v Říšském ministerstvu války a spolupracovník ve vojenskopolitickém výboru NSDAP a ve výboru pro vojenské právo při Akademii pro německé právo (*Akademie für deutsches Recht*) Heinrich Dietz (1874–1946), jenž patřil k hlavním představitelům této disciplíny. Od roku 1936 stál v čele redakce odborného časopisu *Zeitschrift für Wehrrecht*, který představoval klíčové vědecké fórum pro formování a šíření nacionálněsocialistické doktríny vojenského práva.³⁵

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní řízení v období míru

Vývoj vojenské justice nacistického Německa lze rozdělit do tří fází. V první etapě, mezi lety 1933 a 1939, bylo vojenské soudnictví obnoveno a systematicky připravováno na předpokládaný válečný konflikt. Druhá fáze, trávající do roku 1944, byla charakterizována implementací a dalším rozpracováním reforem, které vznikly v době míru. Ve

³² První nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Erste Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 1. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2131).

³³ Čtvrté nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Vierte Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 31. března 1943 (RGBl. I., s. 261).

³⁴ Páté nařízení k doplnění nařízení o zvláštním trestním právu ve válce (*Fünfte Verordnung zur Ergänzung der Kriegssonderstrafrechtsverordnung*) z 5. května 1944 (RGBl. I., s. 115).

³⁵ HAASE, N. *Das Reichskriegsgericht und der Widerstand gegen die nationalsozialistische Herrschaft: Katalog zur Sonderausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand*. Berlin: Gedenkstätte Deutscher Widerstand, 1993, s. 36.

třetí, závěrečné fázi trvající až do května 1945, se vojenské soudy plně podřídily ideologii nacionálního socialismu a zrychlená řízení před nimi probíhala s maximální tvrdostí a bezohledností.³⁶

Organizaci a řízení před vojenskými soudy upravoval vojenský trestní řád z roku 1898 (*Militärstrafgerichtsordnung*).³⁷ Po skončení první světové války došlo ke zrušení německé vojenské justice. Přímou Výmarskou ústavou a zejména zákonem o zrušení vojenského soudnictví ze srpna 1920³⁸ vedly k plošnému zániku vojenských soudů a jejich pravomocí, s výjimkou lodní (palubní) jurisdikce, která v omezené míře zůstala zachována. Tím se příslušníci Reichswehru (říšské branné moci) ocitli pod pravomocí obecného trestního soudnictví. Zrušení vojenské justice po první světové válce se nesetkalo s pochopením ze strany armádních kruhů, které tento krok vnímaly jako oslabení vojenské disciplíny a autonomie. Podporování pravicově a nacionalisticky orientovanými silami usilovali vojenští představitelé o obnovení samostatné vojenské jurisdikce. K prosazení příslušné legislativní úpravy došlo bezprostředně po nástupu nacistického režimu k moci, a to v květnu 1933.³⁹ V důsledku toho byly vojenské soudy formálně obnoveny a od ledna 1934 opět zahájily svou činnost, což přispělo k posílení postavení armády v nacistickém státě. Nacionalisticky orientovaní právníci nešetřili chválou na „dar od Vůdce“.⁴⁰

Organizace německého vojenského soudnictví

Vojenskému soudnictví a vojenskému trestnímu právu byla přisouzena klíčová úloha ve chvíli, kdy byla v roce 1935 obnovena všeobecná branná povinnost,⁴¹ což vedlo k masivnímu rozšíření armády o statisíce nových branců. Tím vzrostla nejen potřeba efektivní kázeňské kontroly, ale i důraz na ideologické formování vojáků v souladu s cíli nacistického režimu.⁴²

Vojenské soudnictví nebylo jednotným uzavřeným celkem, nýbrž – obdobně jako sama armáda – bylo původně rozděleno do tří větví odpovídajících jednotlivým druhům vojsk: pozemním silám (*Heer*), námořnictvu (*Kriegsmarine*) a letectvu (*Luftwaffe*). Každá z těchto složek Wehrmachtu měla vlastní soudní organizaci a právní oddělení,⁴³ do jehož kompetencí náležel mj. výběr soudců, dozor nad vojenskou justicí a jejím rozhodováním jakož i vedení statistik. Dozor pak po určitou dobu náležel i právnímu oddělení Wehrmachtu (*Wehrmachtrechtsabteilung*) a plukovníkům vojenské justice (*Oberstkriegsgerichtsräte*), kteří sloužili k řízení soudní praxe ve smyslu zájmů vojenského velení. Plukovníci vojenské justice byli odpovědní za pravidelnou revizi rozsudků vojenských soudů z hlediska

³⁶ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 19.

³⁷ Vojenský trestní řád (*Militärstrafgerichtsordnung*) z 1. prosince 1898 (RGBl., s. 1189).

³⁸ Zákon o zrušení vojenského soudnictví (*Gesetz betreffend die Aufhebung der Militärgerichtsbarkeit*) ze 17. srpna 1920 (RGBl. I., s. 1579).

³⁹ Zákon o obnovení vojenského soudnictví (*Gesetz über die Wiedereinführung der Militärgerichtsbarkeit*) z 12. května 1933 (RGBl. I., s. 264).

⁴⁰ GARBE, *op. cit.*, s. 95.

⁴¹ Zákon o zavedení všeobecné branné povinnosti a vytvoření branné moci (*Gesetz über die Einführung der allgemeinen Wehrpflicht und die Bildung einer Wehrmacht*) ze 16. března 1935 (RGBl. I., s. 375).

⁴² V souvislosti s obnovením vojenského soudnictví bylo také 29. září 1936 v Říšském zákoníku otištěno úplné znění vojenského trestního řádu (*Bekanntmachung der Neufassung der Militärstrafgerichtsordnung und des Einführungsgesetz zu ihr*) (RGBl. I., s. 751).

⁴³ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 26.

jejich souladu s hmotněprávními a procesními předpisy. Výsledky těchto kontrol byly předkládány říšskému ministru obrany prostřednictvím právního oddělení Wehrmachtu. Zavedení systematického dohledu nad vojenským soudnictvím byl novem a jeho absence během první světové války byla hodnocena jako závažné selhání vojenského velení. Nedo-
statečná kontrola ze strany vojenských orgánů byla považována za příčinu toho, že se do výkonu vojenské spravedlnosti dostali „nevojensky smýšlející juristé“, jejichž působení mělo podle nacistického výkladu za následek nadměrnou mírnost při rozhodování a rozsudky, jež nedostatečně odpovídaly požadavkům válečného stavu.⁴⁴

Německé vojenské soudnictví bylo v období před druhou světovou válkou strukturováno podle principu trojinstančního soudního systému. Základní soudní instancí byly válečné soudy (*Kriegsgerichte*), které vykonávaly pravomoc prvního stupně. Druhou instancí tvořily vrchní válečné soudy (*Oberkriegsgerichte*), jež zajišťovaly přezkum rozhodnutí první instance. Nejvyšší soudní instancí v rámci vojenského soudnictví byl říšský válečný soud (*Reichskriegsgericht*), který rozhodoval o revizi rozsudků vrchních válečných soudů. Tento tříúrovňový systém reflektoval tradiční hierarchickou strukturu německého vojenského práva a zdůrazňoval význam soudního přezkumu v rámci vojenské justice.

Válečné soudy a vrchní válečné soudy nebyly ustanoveny jako stálé soudní orgány, ale vznikaly výlučně na základě rozhodnutí příslušného velitele a pro konkrétní případ. Tento velitel, tradičně označovaný jako „soudní pán“ či „pán soudu“ (*Gerichtsherr*), představoval klíčovou autoritu v procesu zřízení soudního orgánu.⁴⁵ V dobových překladech do češtiny se tento termín někdy uváděl také jako „nositel soudní pravomoci“, což odráželo jeho roli jako osoby disponující soudní jurisdikcí v rámci vojenského soudnictví. Tento postup zřízení soudů na základě vůle velitele byl v souladu s vojenskými tradicemi a zdůrazňoval centralizovanou kontrolu nad soudním procesem v armádním prostředí.

Vlastní rozhodovací činnost vykonávali soudcovští vojenští justiční úředníci, kterými byli radové válečného soudu (*Kriegsgerichtsräte*) a radové vrchního válečného soudu (*Oberkriegsgerichtsräte*). Pro jednotlivé případy vybíral členy senátu vojenský velitel, který zároveň vykonával funkci pána soudu. Při výkonu vojenské soudní pravomoci vystupoval tento orgán – tvořený soudním pánem a přidělenými důstojníky vojenské justice – pod označením „soud“ doplněným o název příslušného vojenského útvaru, například „Soud 193. divize“. Toto označení reflektovalo organizační začlenění soudního orgánu do konkrétní části ozbrojených sil.⁴⁶

Příprava budoucích vojenských soudců probíhala vždy na civilních trestních soudech a následně byla doplněna o další specializované školení u vojenských soudů. Správa válečného soudu byla svěřena nejstaršímu soudci. Kromě soudců zahrnoval personál soudů také další státní úředníky a zaměstnance, kteří zajišťovali běžný administrativní provoz. V případě potřeby mohlo být pořizování zápisů vykonáváno přímo vojáky zaměstnanými u soudu, což umožňovalo pružnou personální organizaci soudního aparátu.⁴⁷

Válečné soudy zasedaly zpravidla v tříčlenných senátech, přičemž v případech projednávání trestných činů, za něž mohl být uložen trest smrti, se senát rozšiřoval na pět členů. Tříčlennému senátu předsedal jeden rada válečného soudu, zatímco v pětičlenných

⁴⁴ Tamtéž, s. 30.

⁴⁵ VESELÁ – LEPŠÍK, *Německé trestní řízení*, s. 71–72.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 32.

senátech museli být přítomni dva soudní radové. Zbývající členové senátu byli přísedící, kteří byli určováni podle hodnosti a postavení obžalovaného – aby odpovídali jeho vojenskému nebo společenskému profilu. V případech, kdy byla obžalována civilní osoba, měl být jedním z přísedících voják, jehož osobní a sociální poměry se co nejvíce blížily poměrům obžalovaného. Tím mělo být zajištěno, že soud bude schopen lépe posoudit skutkový stav ve světle konkrétní životní situace obžalovaného. U vrchních válečných soudů působily pětičlenné senáty.

Říšský válečný soud měl své sídlo v Berlíně a na rozdíl od předchozích vojenských soudů byl soudem stálým. Jeho předsedou byl generál nebo admirál, kterého jmenoval do funkce Vůdce. Odpovídal za vedení soudu, avšak přímo se nepodílel na rozhodovací činnosti soudních senátů. Jeho hlavním úkolem bylo informovat Říšského ministra války o zkušenostech a poznatcích z oblasti vojenského trestního soudnictví. Za tímto účelem se mohl účastnit jednání válečných soudů jednotlivých složek ozbrojených sil. V případech, kdy Říšský válečný soud rozhodoval jako soud první a zároveň poslední instance, zastával předseda soudu postavení soudního pána (*Gerichtsherr*). Říšský válečný soud rozhodoval v pětičlenných senátech složených z předsedy senátu, dvou radů a dvou důstojníků.

Při Říšském válečném soudu fungoval jako zvláštní instanční orgán tzv. velký senát, jehož úkolem bylo sjednocování rozhodovací praxe a autoritativní řešení právních otázek zásadního významu. Tento senát tvořilo devět členů, z nichž čtyři museli být důstojníci. Pokud měl některý z menších senátů v úmyslu odchýlit se od předchozí judikatury jiného senátu nebo velkého senátu, musel být případ předložen právě tomuto orgánu. Ten mohl rozhodovat i z vlastního podnětu, čímž se stal klíčovým nástrojem k zajištění jednotné aplikace vojenského trestního práva.

Při Říšském válečném soudu bylo zřízeno specializované říšské vojenské státní zastupitelství (*Reichskriegsananwaltschaft*) v čele s vrchním vojenským státním zástupcem, který byl podřízen předsedovi Říšského válečného soudu. Byl pověřen dohledem nad dodržováním zákonnosti v řízení, především tím, že stvrzoval podání obžalob a tím bránil svévolným zásahům ze strany vojenského velení.

Říšský válečný soud plnil především roli nejvyšší instance vojenské justice. Jeho hlavní pravomoc spočívala v rozhodování o opravných prostředcích (o revizích proti rozsudkům vydaných vrchními válečnými soudy a o obnovách řízení). V této funkci představoval závěrečný článek vojenského soudního systému, jehož prostřednictvím byla zajišťována jednotnost výkladu práva a kontrola zákonnosti řízení. Zároveň však Říšský válečný soud působil v některých závažných trestních věcech jako soud prvního i posledního stupně – tedy bez možnosti dalšího opravného řízení. Týkalo se to zejména deliktů ohrožujících samotné základy vojenské organizace a obranyschopnosti státu, jako byla vojenská zemězrada či úmyslné poškozování obranných prostředků. V těchto případech soustředění soudní moci do rukou jediné instance odpovídalo snaze o rychlé a exemplární potrestání pachatelů v duchu represivní a centralizované vojenské jurisdikce nacistického režimu.

Nástin trestního řízení u vojenských soudů

Německý vojenský trestní řád jednoznačně stanovil, že jazykem řízení je výhradně němčina. V případech, kdy se řízení účastnily osoby, které německý jazyk neovládaly, byla obligatorní přítomnost tlumočníka. Přestože se nevedl samostatný protokol v cizím jazyce, měly být důležité výpovědi a vyjádření zaznamenány v původním znění buď přímo

do protokolu, nebo jako samostatná příloha. V odůvodněných případech se k protokolu připojoval i tlumočnickem ověřený překlad.

Pokud všechny zúčastněné osoby ovládaly němčinu, mohla být přítomnost tlumočnicka výjimečně opomenuta. Tento jazykový režim měl zásadní význam i pro státní příslušníky protektorátu, pokud se dostaly před německé vojenské soudy. Pro tyto obžalované – zejména z řad civilního obyvatelstva – představovala jazyková bariéra zásadní překážku v uplatnění práv na obhajobu. Přítomnost tlumočnicka sice formálně zajišťovala srozumitelnost řízení, nicméně v praxi závisela kvalita a rozsah překladu na vůli soudního senátu. Nemožnost se dorozumět tak mohla pro obžalovaného znamenat nejen faktické znevýhodnění, ale i ohrožení základních práv a záruk spravedlivého procesu.

Stejně jako v běžném trestním řízení se i zde projevilo specifické a diskriminační postavení Židů. Jak uváděl přípis vrchního velení Wehrmachtu: „Při hodnocení svědeckých výpovědí, které Židé činí u německých soudů proti Němcům, je nezbytně nutná nejvyšší opatrnost. To platí zejména v případech, kdy nejsou k dispozici jiné důkazní prostředky než výpovědi Židů. Přísaha učiněná Židem se s ohledem na rasové a morální zásady, jež v židovství panují, nemůže považovat za rovnocennou přísaze Němce.“⁴⁸

Vojenský trestní řád výslovně stanovil povinnost ustanovit obhájce (*Verteidiger*) v případech, kdy obžalovaný čelil závažnému obvinění, u něhož bylo možno očekávat uložení trestu smrti či vysokých trestů odnětí svobody. Obhájcem mohl být důstojník, vojenský justiční úředník nebo civilní právník, který disponoval oprávněním k zastupování před německými trestními soudy. Říšský ministr spravedlnosti měl zároveň pravomoc udělit zmocnění českým advokátům, aby mohli vykonávat obhajobu osob bez německého státního občanství před německými soudy působícími na území Protektorátu Čechy a Morava.⁴⁹

Vyšetřovací řízení před vojenským soudem bylo zahajováno na základě oznámení o trestném činu nebo návrhu na stíhání. Tato podání směřovala zpravidla k vyšetřujícímu důstojníkovi (*Untersuchungsoffizier*), jenž disponoval rozsáhlými pravomocemi k provádění dokazování. Zákon výslovně stanovil povinnost každého nadřízeného vojenského velitele, státního zástupce nebo příslušníka bezpečnostních složek učinit oznámení, pokud získal podezření o spáchání trestného činu. Vyšetřující důstojník byl oprávněn vyslýchat obviněného, svědky, přibírat tlumočníky, nařizovat domovní prohlídky a zajišťovat listiny. Protokolace úkonů byla obligatorní. Ve zvláštních případech mohl vyšetřující důstojník jednat s asistencí soudního lékaře, zvláště šlo-li o úmrtí vojáka za nejasných okolností. Vyšetřování končilo podáním ústní nebo písemné zprávy o výsledcích šetření pánovi soudu, který měl rozhodnout buď o ukončení vyšetřovacího řízení, o jeho pokračování, nebo o podání obžaloby.

Pán soudu měl možnost od obžaloby upustit v případech bagatelních deliktů nebo pokud bylo možné dosáhnout téhož účelu kázeňskými prostředky nebo by bylo řízení zjevně neúčelné. Obžaloba musela být oznámena obžalovanému, případně jeho obhájci. Po podání obžaloby nařídil soudní pán zahájení hlavního líčení, povolal soudce a určil předsedu senátu, dále místo a čas. Vyjádření obžalovaného bylo zajištěno předem, případně

⁴⁸ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, č. j. 14 n 17 WR (II⁹) 393/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se hodnocení výpovědí židovských svědků ze 3. února 1940.

⁴⁹ Dle § 13 odst. 2 nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava (*Verordnung über die deutsche Gerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren*) ze 14. dubna 1939 (RGBl. I., s. 752).

v rámci předběžného výslechu. Obžalovaný musel být o konání řízení včas a řádně vyrozuměn, stejně tak i jeho obhájce.

Zajímavým rysem byla úprava tzv. soudní veřejnosti. Přestože vojenské trestní řízení formálně vycházelo z principu veřejnosti hlavního líčení, existence vojenského prostředí a přítomnost vojenských osob kladla na výkon tohoto principu zvláštní omezení. Právní úprava stanovila, že vstup na veřejné jednání byl vojákům umožněn pouze tehdy, pokud jejich vojenská hodnost nebyla nižší než hodnost obžalovaného. V případech, kdy bylo více obžalovaných různého vojenského postavení, musela být hodnost diváka alespoň rovna hodnosti nejvýše postaveného z obžalovaných. Smyslem tohoto ustanovení bylo zabránit narušení autority a respektu k postavení obžalovaného, zejména pokud šlo o vyšší důstojníky. Možnost účastnit se hlavního líčení byla výslovně přiznána i zraněným příslušníkům armády, což reflektovalo jejich zvláštní postavení, neboť ti byli považováni za osoby vyžadující respekt a zvláštní zacházení, a jejichž přítomnost byla v souladu s představou o morálním a ideologickém obrazu armády.

Hlavní líčení probíhalo v přítomnosti obžalovaného, žalobce a soudců. Po přednesení obžaloby byli vyslechnuti svědci a znalci, čteny listinné důkazy a prováděno další dokazování. Obžalovaný měl právo vyjádřit se ke každému provedenému důkazu. Rozsudek mohl znít na zproštění, odsouzení, uložení ochranného opatření nebo zastavení řízení.

Německý vojenský trestní řád rozeznával tři základní řádné opravné prostředky: stížnost (*Rechtsbeschwerde*), odvolání (*Berufung*) a revizi (*Revision*). Stížnost směřovala proti rozhodnutím během řízení, zatímco odvolání a revize směřovaly proti rozsudku jako celku. Odvolání bylo přípustné proti rozsudkům válečných soudů, pokud se jednalo o pochybení ve skutkových zjištěních či právním hodnocení. Revize naproti tomu sloužila k přezkumu rozsudků vrchních válečných soudů. Zákon výslovně připouštěl, aby odvolání či revizi podal ve prospěch i neprospěch obžalovaného také pán soudu.

Mezi mimořádné opravné prostředky pak náležela obnova řízení a navrácení v předešlý stav.

Ve vojenském trestním právu Třetí říše bylo upraveno několik způsobů výkonu trestu smrti, přičemž primární formou byla poprava zastřelením. Ta byla obligatorně uplatňována v případech, kdy byl trest smrti uložen za vojenský trestný čin, a to jak v poli, tak i mimo něj. U trestných činů postihovaných podle obecného trestního práva, se trest smrti vykonával setnutím hlavy. Tento způsob poprav však neprováděla armáda, nýbrž civilní úřady na základě úředně ověřené kopie rozsudku. Zvláštní ustanovení pak výslovně zakazovalo vykonání trestu smrti vůči těhotným ženám a osobám trpícím duševní poruchou.

Jedním z nejvýmluvnějších dokladů fungování vojenské justice v nacistickém Německu představoval interní pokyn pro umístění odsouzených k trestu smrti a pro výkon trestu smrti,⁵⁰ který ukazuje, že výkon trestu smrti byl pojmán jako administrativně-technický úkon, jenž měl být proveden s maximální přesností, disciplínou a vyloučením jakýchkoli nepředvídaných okolností. Pro každou fázi byla stanovena přísná pravidla: od umístění odsouzeného až do potvrzení rozsudku, přes samotné přípravy k popravě, až po její provedení a pohřeb. Zdůrazňována byla zejména „absolutní bezpečnost“ (např. poutání rukou,

⁵⁰ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, pokyn pro umístění odsouzených k trestu smrti a pro výkon trestu smrti (*Merkblatt für die Unterbringung zum Tode Verurteilter und die Vollstreckung von Todesstrafen*), nedatováno.

zákaz osobních věcí, stálá ostraha), detailně popsány byly i zdánlivé maličkosti – od otevření pošty až po zákaz šlí a tkaniček z obavy před sebevraždou. V přípravné fázi byl kladen důraz na utajení – odsouzený nesměl být předem o potvrzení rozsudku smrti informován, aby se zabránilo nervovým kolapsům či nepředvídatelným reakcím. Poprava měla probíhat v časných ranních hodinách, v co nejkratším čase a s maximální rychlostí. Vlastní procedura byla choreografována do nejmenších detailů: transport, postavení popravčího komanda, instrukce k zaujetí místa, zakrytí očí, povely k palbě. Zvláštní pozornost byla věnována i následným úkonům – konstatování smrti vojenským lékařem, manipulace s tělem, přikrytí sarkofágu, transport k pohřbení a oznámení rodině. Pokud pozůstali organizaci pohřbu nepřevzali, prováděla jej armáda na státní náklady.

Německé vojenské soudnictví a vojenské trestní řízení v období druhé světové války

V době tzv. sudetské krize v létě 1938 byl připraven tzv. válečný trestní řád, jehož účelem bylo – v návaznosti na dříve přijaté nařízení o zvláštním trestním právu ve válce – přetvořit vojenské soudnictví a s ním související trestní řízení tak, aby odpovídaly podmínkám očekávaného ozbrojeného konfliktu. Nová právní úprava sice zachovala základní strukturu dosavadního vojenského trestního řádu, avšak celé vojenské trestní řízení výrazně zjednodušila. V platnost však vstoupila až těsně před vypuknutím války – její vyhlášení v Říšském zákoníku následovalo jen několik dní před útokem Německa na Polsko, čímž nabyla účinnosti a začala být prakticky uplatňována.⁵¹

Změny ve fungování vojenské justice a vojenského trestního řízení byly formovány snahou zabránit opakování událostí z listopadu 1918 (např. povstání příslušníků německého námořnictva v Kielu), které byly vnímány jako rozklad kázně a hrozba pro vojenskou morálku. Proto bylo požadováno přijetí přísnějšího právního rámce umožňujícího okamžitý zásah proti vzpouře, dezerci či podvratné činnosti. Kritika shovívavosti vojenské justice z období první světové války vedla k tlaku na zpřísnění vojenského trestního řízení pro očekávanou válku nastávající.⁵² V dobové literatuře se je možné setkat s voláním po právních nástrojích k potlačení nepokojů přímo na místě, včetně represivního postihu proti demoralizujícím jevům, jako byla sebevraždnost vojáků, dezerce nebo šíření protiválečné propagandy.⁵³

Přísné tresty pro vojáky sloužící v době války požadoval i Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf*: „Revoluce mohla na svůj úspěch spoletnout pouze v případě postupného rozkladu armády. Skuteční nositelé revoluce a rozvraceči armády se však již nemohli spoletnout na frontové vojáky, nýbrž pouze na ony světloplaché ničemy, kteří se potloukali buďto po týlových kasárnách, nebo byli jako ‚nepostradatelní‘ zašiti někde v hospodářských službách. Tato armáda byla ještě posílena o desetitisíce dezertérů, kteří mohli bez jakéhokoliv rizika ukázat frontě záda. Skuteční zbabělci se nikdy nebáli ničeho tak, jako smrti. Smrt však měli na frontě denně před očima v tisíci různých zjeveních. Chce-li člověk

⁵¹ Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) ze 17. srpna 1938 (RGBl. 1939, I., s. 1457).

⁵² GARBE, *op. cit.*, s. 96–97.

⁵³ SCHWINGE, E. *Die Entwicklung der Mannszucht in der deutschen britischen und französischen Wehrmacht seit 1914*. Berlin: J. Schweitzer Verlag, 1941, s. 41.

za každou cenu udržet slabé, vratké nebo zbabělé jinochy u jejich povinnosti, má pouze jednu jedinou možnost. Dezertér musí vědět, že dezerce sebou přináší to, před čím chtějí utéci. Na frontě člověk může zemřít, dezertér však musí zemřít. Pouze pomocí takového neúprosného ohrožení každého pokusu o dezerci může být dosaženo účinného odstrašujícího účinku, a to nejen u jednotlivců, nýbrž i kompletního celku.“⁵⁴

Vojenské trestní soudnictví tak mělo ve válce sloužit „k zachování a posílení odhodlání k obraně a bojeschopnosti německého národa a poskytnout Wehrmachtu prostřednictvím rychlé a přísné, avšak spravedlivé aplikace válečných zákonů, zesílenou právní ochranu ... Plnění tohoto úkolu zajišťuje válečný trestní řád prostřednictvím zvlášť pružně koncipovaného řízení.“⁵⁵

Válečný trestní řád ve svém úvodu stanovil základní zásady zjednodušeného trestního řízení, které bylo koncipováno jako nástroj k zajištění akceschopnosti armády a dosažení válečných cílů. Toto řízení, označované jako „válečné řízení“ (*Kriegsverfahren*), mělo výrazně redukovanou procesní strukturu, přičemž jeho rámec byl přesto formálně zachován. Předně bylo stanoveno, že hlavní líčení musí probíhat před senátem složeným ze tří vojenských soudců, v případě řízení před Říšským válečným soudem před pětičlenným senátem. Zároveň bylo požadováno, aby byl obžalovaný vyslýchán v jazyce obžaloby, což se výslovně vztahovalo i na cizince, kteří neovládali německý jazyk v dostatečné míře. Rozsudky musely být přijaty většinou hlasů, vyhotoveny písemně a odůvodněny. Vojenské trestní soudnictví mělo sloužit potřebám armády nejen po stránce rychlosti a tvrdosti, ale i po stránce srozumitelnosti. Vyžadovalo se, aby rozsudky vojenských soudů byla čitelná i pro řadové vojáky. Skutková podstata trestného činu se proto měla označovat co nejstručněji a v běžném jazykovém vyjádření (padělání listin, křivá přísaha či poškození věci apod.), nikoli složitou právníckou formulací.⁵⁶

Dále bylo předepsáno, že každý rozsudek musel být potvrzen velitelem (soudním pánem). Zásadní bylo, že v případě absence konkrétních pravidel měli soudní pán a soudní senát právo řízení přizpůsobit dle vlastního uvážení. Zvláštní důraz byl položen na to, že ani cizinci nemohli být postihováni bez provedení soudního řízení.

Každý příslušník Wehrmachtu byl v každém okamžiku podřízen konkrétnímu vojenskému soudu, který měl pravomoc rozhodovat o jeho případném provinění. Tato příslušnost vycházela z personální podřízenosti danému veliteli – soudní pravomoc náležela soudu přiřazenému k velení, jemuž byla daná osoba organizačně podřízena. To v praxi znamenalo, že při převelení jednotky – například na frontu – docházelo rovněž ke změně příslušného soudu. Stejný režim se vztahoval i na další osoby, které podléhaly vojenskému velení nebo se nacházely v operačním prostoru daného útvaru.⁵⁷

Ve vojenské justici Třetí říše působili příslušníci soudního aparátu nejen jako soudci, ale současně v rolích vyšetřovatelů, žalobců či znalců. V rámci těchto činností podléhali

⁵⁴ HITLER, A. *Mein Kampf* (překlad Slavomír Michalčík). Praha: Otakar II., 2000, s. 381–382.

⁵⁵ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, vysvětlivky Vrchního velení Wehrmachtu k Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil ze 13. ledna 1940, s. 6.

⁵⁶ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, č. j. 1 n 16 HR (III b) 2792/42, přípis Vrchního velení armády týkající se výroku rozsudků vojenských soudů z 18. listopadu 1942, s. 1.

⁵⁷ WALTER, T. „Schnelle Justiz – gute Justiz“? Die NS-Militärgerichtsbarkeit als Instrument des Terrors. In: MANOSCHEK, W. (ed.). *Opfer der NS-Militärjustiz: Urteilspraxis – Strafvollzug – Entschädigungspolitik in Österreich*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2003, s. 42.

služebnímu dohledu a příkazům nadřízených velitelů (soudních pánů), kteří vykonávali soudní pravomoc. Výjimku z tohoto řetězce velení představoval pouze předseda senátu během hlavního líčení, který původně podle vojenského, a i podle válečného trestního řádu nebyl při rozhodování formálně vázán žádnými pokyny.⁵⁸ V roce 1944 byla tato zásada sice výslovně potvrzena vyhláškou Vrchního velení Wehrmachtu (*Oberkommando der Wehrmacht*), jež však zároveň osvětlila, jak specificky je pojata soudcovská nezávislost v podmínkách nacistického státu: „Soudci branné moci nepodléhají při rozhodování ve věci samé ... žádným pokynům. Jsou povinni rozhodovat podle svého svobodného přesvědčení, vytvořeného na základě celkového skutkového stavu, přičemž mají vycházet z vojenských zásad a výkladu práva, který je nesen národněsocialistickým světovým názorem.“⁵⁹ Tato formulace znamenala faktickou ideologizaci soudcovské činnosti a podřízení výkonu soudní pravomoci požadavkům režimu. Zvláště v závěrečné fázi války, kdy se vojenské soudy pod tlakem porážek a demoralizace jednotek uchýlovaly k exemplárním trestům, sehrálo ideologické rozhodování soudců klíčovou roli.⁶⁰

Odpovědnost za rozhodné a bezodkladné uplatnění vojenské justice nesl soudní pán, jenž disponoval rozsáhlými pravomocemi. Nejvyšším soudním pánem byl formálně Adolf Hitler, zatímco prezident Říšského válečného soudu vykonával tuto pravomoc z titulu své funkce. Soudní pán stál de facto nad celým trestním řízením vedeným před vojenskými soudy a představoval klíčový mocensko-právní článek v rámci militarizovaného systému nacistické trestní jurisdikce. Na základě prováděcího nařízení z listopadu 1939 mohl soudní pán sám rozhodnout o uložení peněžitého trestu či trestu odnětí svobody do tří měsíců, aniž by nařídil soudní řízení.⁶¹ Na samém konci války došlo k oslabení výlučné pravomoci soudního pána vést řízení, když na základě nařízení ze dne 11. ledna 1945 byli i vojenští soudci zmocněni činit rozhodnutí, která původně příslušela pouze soudním pánům.⁶²

Represivní povaha válečné justice a snaha o zrychlené projednání případu se výrazně odrážela také v zásadním omezení procesních práv obžalovaných. Podle válečného trestního řádu bylo možné přiznat obhájce jen ve zcela výjimečných situacích – tehdy, pokud obviněný zastával důstojnickou hodnost, soud sám shledal přítomnost obhájce jako „věcně účelnou“, nebo šlo o trestný čin, na nějž se vztahoval trest smrti.

Jak konstatoval pokyn Vrchního velení Wehrmachtu z listopadu 1940, „předložené válečné evidenční zprávy ukazují, že naprostá většina armádních soudů správně pochopila

⁵⁸ GARBE, D. Abschreckungsjustiz im Dienst der Kriegsführung. Anfragen zu Struktur und Wirken der NS-Militärgerichtsbarkeit. In: PIRKER, P. – WENNINGER, F. (eds.). *Wehrmachtsjustiz: Kontext, Praxis, Nachwirkungen*. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H., 2011, s. 33.

⁵⁹ Nařízení o vojenských soudcích ve zvláštní službě u jednotek (*Verordnung über die Wehrmacht Richter im Truppendienst*) ze 17. června 1944 (RGBl. I., s. 136).

⁶⁰ K omezení a konečnému odstranění soudcovské nezávislosti u trestních soudů v nacistickém Německu viz TAUCHEN, *Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945*, s. 114–141.

⁶¹ Šesté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Sechste Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 21. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2267).

⁶² Jedenácté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Elfte Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 11. ledna 1945 (RGBl. I., s. 13).

úkoly trestního soudnictví ve válce a působí s horlivostí a porozuměním“.⁶³ Tento závěr měl v očích vojenského velení zásadní význam: potvrzoval, že vojenské soudy nejen vykonávají funkci represivního nástroje vůči provinilým vojákům či civilnímu obyvatelstvu, ale že zároveň chápou svou roli jako nedílnou součást válečného úsilí. Právě proto byla oceňována jak „horlivost“, tedy rychlost a tvrdost postihů, tak i „porozumění“, tedy schopnost přizpůsobit právní kvalifikaci a trestní postih konkrétním okolnostem války.

Oproti předchozímu stavu vykonávaly vojenskou jurisdikci pouze polní soudy (*Feldgerichte*) – v případě námořnictva palubní soudy (*Bordgerichte*) – a říšský válečný soud (*Reichskriegsgericht*).

Pokud si situace vynucovala okamžité rozhodnutí bez možnosti kontaktovat běžně příslušného soudního pána, mohla být soudní pravomoc přenesena na nejbližšího soudního pána, který zřídil stanný soud. Šlo tedy o výjimečný mechanismus, jenž měl zajistit operativní trestní postih i v podmínkách frontového nasazení. Tuto pravomoc mohl převzít nejbližší velitel pluku nebo jiný důstojník s disciplinární pravomocí, a to za podmínky, že rozhodnutí bylo neodkladné, soudní pán nebyl k zastížení a zároveň byli k dispozici svědci a další důkazní prostředky. Původně příslušný soudní pán měl být o věci neprodleně informován a byl oprávněn převzít řízení zpět.⁶⁴

Válečný trestní řád nekladl těžiště na vyšetřovací fázi, nýbrž na hlavní líčení. Podle pokynu adresovaného vojenským soudům bylo proto třeba vyšetřování pokud možno zkrátit, popřípadě na ně zcela rezignovat: „Rychlý a rázný zásah je nezbytný, zejména u závažných trestných činů, jejichž bezodkladné potrestání je nutné k udržení kázně v jednotce či k odstrašení. ... Jakýkoli spor o příslušnost je nutno vyloučit. S úkoly trestního soudnictví ve válce se neslučuje, aby bylo rychlé ukončení trestního řízení oddalováno úvahami o příslušnosti.“⁶⁵

Činnost Říšského válečného soudu⁶⁶ byla nově vymezena jak po stránce věcné, tak i instanční. Na základě válečného trestního řádu mu byla po dobu trvání války přidělena specifická agenda, přičemž mu bylo současně odňato postavení vyšší instance, neboť uvedený řád neumožňoval podávání opravných prostředků. Říšský válečný soud se tak nadále zaměřoval výhradně na prvoinstanční projednávání vybraných skutkových kategorií, jako byly trestné činy velezrady, zemězrady a válečné zrady, útoky na osobu Vůdce a říšského kancléře, sabotáže vojenských zařízení či jednání směřující k rozkladu obranyschopnosti. Příslušnost tohoto soudu však byla zásadně omezena místně – vztahovala se pouze na případy, kdy obžalovaný nenáležel k jednotce nasazené v operačním prostoru Wehrmachtu. V důsledku toho se jeho pravomoc fakticky omezovala převážně na území Německé říše.

⁶³ VHA, fond Soud 193 divize, sign. 16/1/8, ka. 8, č. j. 13 n 26 HR Id Nr. 3189/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se přezkumu činnosti vojenských soudů a urychlení řízení ze 4. listopadu 1940, s. 1.

⁶⁴ Čtvrté nařízení k provedení a doplnění Nařízení o vojenském trestním řízení a při stavu mimořádného vypětí sil (*Vierte Verordnung zur Durchführung und Ergänzung der Verordnung über das militärische Strafverfahren im Kriege und bei besonderem Einsatz – Kriegsstrafverfahrensordnung*) z 2. listopadu 1939 (RGBl. I., s. 2132).

⁶⁵ VHA, fond Soud 193 divize, sign. 16/1/8, ka. 8, č. j. 13 n 26 HR Id Nr. 3189/40, přípis Vrchního velení Wehrmachtu týkající se přezkumu činnosti vojenských soudů a urychlení řízení ze 4. listopadu 1940, s. 3.

⁶⁶ K Říšskému válečnému soudu především viz následující specializované studie: HAASE, N. Aus der Praxis des Reichskriegsgerichts. Neue Dokumente zur Militärgerichtsbarkeit im Zweiten Weltkrieg. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 39, č. 3, 1991, s. 379–411 či GRIBBOHM, G. *Das Reichskriegsgericht: die Institution und ihre rechtliche Bewertung*. Berlin: BWV, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2004.

Současně však zůstávala zachována možnost soudního pána – se souhlasem nadřízeného velitele – postoupit konkrétní případ Říšskému válečnému soudu. V případech, kdy bylo trestní stíhání vedeno proti civilní osobě, mohl soudní pán rozhodnout o postoupení věci buď Říšskému válečnému soudu, nebo Lidovému soudnímu dvoru (*Volksgerichtshof*), a to v závislosti na povaze a závažnosti skutku i kontextu věci.⁶⁷ Říšský válečný soud byl mimo jiné příslušný k projednávání případů zemězrady spáchané německými, rakouskými či českými emigranty, kteří se během války připojili ke spojeneckým ozbrojeným silám a padli do německého zajetí.⁶⁸ Vzhledem k tomu, že činnost Říšského válečného soudu byla již během několika měsíců po vypuknutí války značně přetížena, bylo v následujících letech přistoupeno k postupnému omezování jeho pravomocí. Mezi lety 1938 až 1943 docházelo k systematickému zařazování vybraných rozsudků Říšského válečného soudu do oficiální sbírky rozhodnutí, čímž bylo zajištěno jejich zveřejnění a zpřístupnění odborné právnické veřejnosti.⁶⁹

V červnu 1943 nařídil Adolf Hitler zřízení zvláštního senátu při Říšském válečném soudu, který nesl označení Zvláštní stanný soud branné moci (*Sonder-Standgericht der Wehrmacht*). Tento senát měl projednávat v rychlém řízení politické trestné činy ve všech částech Wehrmachtu, a to v případech, kdy se dané jednání obracelo proti důvěře v politické nebo vojenské vedení a bylo možno očekávat uložení trestu smrti nebo těžkého žaláře.⁷⁰

Od srpna 1943 se změnilo i sídlo Říšského válečného soudu, když bylo přeneseno z Berlína do saského města Torgau. V posledních týdnech války, konkrétně na konci dubna 1945, se Říšský válečný soud přesunul se směrem k tzv. „alpské pevnosti“. Útěk vyvrcholil počátkem května 1945, kdy soudní aparát nalezl dočasné útočiště na zámku Kundratice v Čechách.⁷¹

Nařízením z dubna 1944 byla zřízena další zvláštní soudní instance, a to Ústřední soud pozemního vojska (*Zentralgericht des Heeres*) se sídlem v Berlíně a s pobočkou ve Vídni, který převzal některé případy politických trestných činů či korupčních deliktů mimořádného významu od jednoho z berlínských vojenských soudů.⁷²

Soud 193. divize v Praze

193. divize německé armády vznikla reorganizací dne 21. prosince 1939 a měla sídlo v bavorském Ambergu. Dne 14. října 1941 byla přemístěna do Plzně na území Protektorátu Čechy a Morava a v říjnu 1942 byla přeložena do Prahy, kde setrvala až do konce

⁶⁷ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 70.

⁶⁸ Tamtéž, s. 71.

⁶⁹ *Entscheidungen des Reichskriegsgerichts und des Wehrmachtdienststrafhofs*. Berlin: Vahlen, 1938–1943.

⁷⁰ KALMBACH, *Wehrmachtjustiz*, s. 73.

⁷¹ Na tomto zámku zůstala část písemností, které byly záhy objeveny a následně převezeny do Prahy. Tento soubor dokumentů uložený ve Vojenském historickém archivu v Praze představuje dnes cenný pramenný materiál pro výzkum závěrečné fáze činnosti nejvyšší instance nacistické vojenské justice. K charakteristice tohoto archivního fondu viz VIEBIG, M. Der Bestand „Reichskriegsgericht“ im Militärhistorischen Archiv der Tschechischen Republik in Prag – ein bedeutender Aktenbestand für die Forschung zur nationalsozialistischen Justiz. In: BADE, C. – SKOWRONSKI, L. – VIEBIG, M. (eds.). *NS-Militärjustiz im Zweiten Weltkrieg. Disziplinierungs- und Repressionsinstrument in europäischer Dimension*. Göttingen: V & R unipress, 2015, s. 45–60.

⁷² WALTER, „Schnelle Justiz – gute Justiz“? *Die NS-Militärgerichtsbarkeit als Instrument des Terrors*, s. 43.

druhé světové války.^{73,74} Soud 193. divize (*Gericht der Division 193*) v průběhu svého přibližně šestiletého působení sídlil či měl pobočky v několika městech: Amberg, Bayreuth, Regensburg, Praha, Plzeň, České Budějovice a Karlovy Vary. Pražský soud 193. divize ve spisovém materiálu označovaný také jako Válečný soud divize č. 193 (*Kriegsgericht der Division Nr. 193*) či Polní válečný soud divize č. 193 (*Feld-Kriegsgericht der Division Nr. 193*) měl své sídlo na Hradčanech, v Kapucínské ulici č. 2, nedaleko Černínského paláce, kde během okupace působil Úřad říšského protektora. Na území protektorátu působila rovněž brněnská pobočka soudu 177. divize (*Feldkriegsgericht der Division 177*), jehož hlavní sídlo bylo ve Vídni.⁷⁵

Část archiválií Soudu 193. divize se dochovala ve Vojenském historickém archivu v Praze, kde tvoří součást sdruženého fondu německých vojenských soudů. Původním záměrem autora byla podrobná analýza činnosti tohoto soudu; vzhledem k torzovité dochovanosti materiálu a k tomu, že vyřízené spisy byly za války pravidelně odesílány do ústředního vojenského archivu v Postupimi (v Praze se tak zachoval jen nepatrný zlomek původní agendy), nelze takovou analýzu v úplnosti provést. Organizace soudu byla členěna do tří oddělení (senátů) s funkční specializací: I. oddělení projednávalo správní a služební záležitosti soudu a běžnou agendu, II. oddělení se zaměřovalo na závažnější trestné činy, zejména případy zabití, sebevraždy apod. a III. oddělení projednávalo drobné přestupky.⁷⁶

Soud 193. divize sídlící v Praze se měl se žádostmi o zajištění výkonu trestu odsouzených obracet v případech trestů do tří měsíců a při opatřeních spojených pouze s odnětím svobody na vrchního státního zástupce v Praze nebo v Brně; v případě vyšších trestů pak jejich výkon zajišťoval generální státní zástupce u německého vrchního zemského soudu v Praze.⁷⁷

Lze důvodně předpokládat, že praxe jednotlivých německých vojenských soudů se v průběhu války lišila – zejména mezi zázemím a frontou. Německá již výše zmíněná sekundární literatura opakovaně konstatuje krátké, stručné (či vůbec) neodůvodněné rozsudky a nedbalé vedení spisů. Po nahlédnutí do desítek zachovaných rozsudků pražského soudu 193. divize se však ukazuje odlišný obraz: i v zásadě méně závažné skutky (např. majetkové delikty typu krádeží) byly poměrně pečlivě vyšetřeny a spisově zdokumentovány; rozsudky byly vypracovány s poměrně podrobným odůvodněním. Ještě v lednu 1945, tedy v závěrečné fázi války, byly pro účely soudního řízení zpracovávány znalecké posudky lékařů podrobně hodnotící zdravotní stav obžalovaných.

⁷³ Kommandeur der Ersatztruppen 2./XIII; 183. Division; 193. Division; Division Nr. 193 Grenadier-Ersatz- und Ausbildungs-Division 193. In: Lexikon der Wehrmacht [online]. [cit. 2025-08-23] Dostupné na: <<https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/DivisionNr/DivisionNr193-R.htm>>.

⁷⁴ Přehled umístění německých vojenských jednotek podle jejich druhu a jednotlivých měst na území Protektorátu podává TESSIN, G. *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS 1939–1945. Band 16, Teil 3. Wehrkreise XVII, XVIII, XX, XXI und besetzte Gebiete Ost und Südost*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1996, s. 115–142.

⁷⁵ K analýze činnosti tohoto soudu včetně podrobných statistik viz FORSTER, D. – GELDMACHER, T. – WALTER, T. *Österreicher vor dem Feldkriegsgericht der Division 177*. In: MANOSCHEK, W. (ed.). *Opfer der NS-Militärjustiz: Urteilspraxis – Strafvollzug – Entschädigungspolitik in Österreich*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2003, s. 399–419.

⁷⁶ VHA, inventář Soud 193. divize (vypracovala Květa Kocourková), s. 3.

⁷⁷ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, přepis zmocnění pro německou brannou moc u Říšského protektora týkající se výkonu rozsudků z 21. ledna 1943.

Tento rozdíl je vysvětlitelný institucionálně i provozně: 193. divize působila v zázemí, kde až do posledních týdnů druhé světové války neprobíhaly boje a kde tak byl pro dokazování i písemnou agendu podstatně větší prostor než u jednotek nasazených v přímých bojích, jejichž soudy nutně upřednostňovaly rychlost a procesní ekonomii před úplností spisu.

Z uvedeného plyne, že zobecňující soudy o „trvale“ stručných a neodůvodněných verdiktech německé vojenské justice je třeba korigovat s ohledem na konkrétní kontext (typ soudu, místo nasazení, operační situace a časové podmínky). Celkový obraz je tedy diferencovaný: v zázemí nalézáme vyšší míru formalizace a spisové pečlivosti, zatímco v bezprostředním frontovém prostředí převládala praxe akcentující rychlost řízení a disciplinární účinek.

Při nahlédnutí do inventáře dochovaných případů pražského vojenského soudu z let 1943–1945 vyplývá, že nejčastěji projednávanými delikty byly majetkové a kázeňské trestné činy – zejména krádeže, neoprávněné vzdálení se od útvaru, zběhnutí, falšování úředních dokumentů, neoprávněné nošení vyznamenání, zpronevěra či projevy nedbalosti (při strážích, eskortě či střežení zajatců). Naproti tomu skutky s politickým rozměrem, jako byly protistátní výroky, komentáře k situaci na frontě či jednání směřující k rozvracení bojové morálky, se před pražským soudem 193. divize projednávaly jen výjimečně.⁷⁸

Z hlediska pojednávaného tématu by stálo za samostatný výzkum, zda a jak se lišilo trestní stíhání německých vojáků pocházejících z protektorátu či ze Sudet. Navzdory snaze německých orgánů upevnit jejich odpovědnost za plnění branné povinnosti se totiž s postupem války tato povinnost stále častěji zpochybňovala: přibývalo úmyslných vyhýbání se odvodům, neuposlechnutí povolávacích rozkazů i dezercí. Ani přísné postihy, včetně trestů smrti za „podrývání obranyschopnosti“, trend nezvrátily. Zvláštní rozhořčení v prostředí říšských Němců vyvolávaly případy, kdy se protektorátní Němci v souvislosti s vojenskou službou pokoušeli formálně zřeknout „němectví“ či se u odvodních komisí hlásili k české národní příslušnosti, aby se službě ve Wehrmachtu vyhnuli.⁷⁹

Naivní představy některých protektorátních Němců o tom, že se lze vyhnout službě ve Wehrmachtu, dokládá případ vojína, jenž žádal svou manželku, aby ověřila jeho údaj o národnosti ze sčítání lidu, které se v Československu konalo v roce 1930. Věřil, že pokud tehdy uvedl českou národnost, mohl by být považován za cizince a z armády propuštěn. Podobné pokusy však neunikly pozornosti nacistického bezpečnostního aparátu a mohly být stíhány jako snaha se vyhnout výkonu vojenské povinnosti. Zplnomocněnec branné moci přitom varoval před mechanickým postupem odvodních komisí, které mnohé odvedence paušálně označovaly za neloajální a vyhrožovaly jim přísnými tresty. Zdůrazňoval potřebu citlivějšího a motivačního přístupu: připomínat dosavadní přínos protektorátních Němců k upevňování německého vlivu a prezentovat vojenskou službu jako přirozené završení jejich účasti na budování „Velkoněmecké říše“.⁸⁰

⁷⁸ VHA, inventář Soud 193. divize (vypracovala Květa Kocourková), s. 83–95.

⁷⁹ VHA, fond Soud 193 divize, ka. 14, přípis o německých státních příslušnících vázaných brannou povinností, kteří se hlásí k českému národní příslušnosti z 15. ledna 1941, s. 2.

⁸⁰ TVARŮŽEK, *op. cit.*, s. 125–126.

Závěr

Studie ukázala, že německé vojenské soudnictví nebylo okrajovým fenoménem, nýbrž organickou součástí represivního mechanismu Třetí říše. V právní úpravě lze sledovat jednak rozšiřování hmotněprávních skutkových podstat (nařízení o zvláštním válečném trestním právu) a jednak procesní „odlehčení“ řízení (nařízení o vojenském trestním řízení), jehož cílem byla rychlost, exemplární účinek a disciplinace. V rovině aplikační praxe se tento model promítl do každodennosti soudů – od omezení možnosti obhajoby až po byrokratizované scénáře výkonu trestu smrti. Výsledkem byla justice, která se navenek dovolávala „spravedlivé přísnosti“, ve skutečnosti však systematicky upřednostňovala účel válečného vedení před procesními zárukami.

Specifickým rysem protektorátní reality bylo, že německé vojenské soudnictví zde působilo paralelně s již vybudovanou sítí německých civilních soudů a represivních složek (zejména Gestapa). Český odboj tak byl ve své většině stíhán právě civilní justicí, což odlišovalo Protektorát Čechy a Morava od jiných nacisty okupovaných území, kde dominovala vojenská jurisdikce.

Dochované materiály Soudu 193. divize v Praze ukazují, že i méně závažné případy byly projednávány s poměrně vysokou mírou formalizace a pečlivého vedení spisů. Tento fakt ovšem nesvědčí o humanitě systému, nýbrž o jeho administrativní propracovanosti a o snaze zachovat zdání právního postupu. Ukazuje se tak, že vojenská justice na území protektorátu nefungovala jako pouhý nástroj okamžitého teroru, ale jako pevně institucionalizovaný prvek, který měl zároveň represivní i disciplinární funkci.

Předložený text zároveň ukázal limity současného poznání: torzovitý stav pražského archivního fondu neumožňuje plnou rekonstrukci agendy německých vojenských soudů. Do budoucna se proto nabízí několik badatelských úkolů – kvantitativní prosopografické zpracování soudců a žalobců, sériové rozборы nejčastějších skutkových kategorií, mikrohistorické sondy do vybraných kauz či systematická komparace protektorátní praxe s jinými okupovanými oblastmi. Zvláštní pozornost by zasloužil také vztah mezi soudními pány a senáty, mechanismy převodu příslušnosti či výkonu trestů. Realizace těchto výzkumů je však podmíněna rozsáhlým archivním badáním v německých archivních fondech.